

ДО ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНОСТІ Й ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНСТВА

Формування національної політичної й правової культури завжди набувало особливого значення в добу формування новітніх незалежних держав. При цьому усі процеси демократизації і послідовного унезалежнення завжди потребували надвисокого рівня суспільної свідомості, адекватної правової і політичної культури громадян, найбільш повного і своєчасного врахування їх етнонаціональних особливостей, національних стереотипів і ментальності, органічного і ефективного поєднання їх з вирішенням проблем глибокого реформування суспільства і забезпечення його цілісності. Важливий акцент: національна душа суб'єктів, ментальність, державотворення виявляє весь свій глибокий зміст через певні культурні (поведінкові) коди, активним носієм яких виступає, передусім, інтелігенція, особливо її наукові й творчі кола.

Проблеми, що виникають в такій соціокультурній ситуації, свого часу були осередком прискіпливої уваги науковців Заходу й Росії (результатом стала поява спеціальних досліджень етнопсихологів, етнологів, правників, соціологів і політологів). З появою стану соціальної апатії в пострадянській Україні у наших сучасних науковців цей напрям наукового міждисциплінарного пошуку теж починає активізуватись, хоча й досі часто-густо спостерігаємо незадієність отриманих наукових висновків, відчуваємо певну відірваність їх від політичних програм наших державотворців. Відзначимо, що у спеціальних студіюваннях нашої наукової і письменницької інтелігенції, передусім зростає інтерес до нагальних проблем соціальної психіки з виявленням усіх наявних можливостей євроінтеграційного зростання української нації, до глибокого аналізу сучасних проблем цілісності країни. Це пов'язується із посиленням проявів тенденцій, що значно гальмують процеси внутрішньої стабілізації й інтеграції. З акцентуацією впливу геополітичного фактору (межованість України) повсюдно активізується дія відцентрових сил і правового нігілізму, посилюються прояви федералізму і мовно-політичного регіоналізму. Доволі сильним дезінтегруючим посилом стають такі позанаціональні фактори, як-от нестабільність середнього класу, занадто значне й швидке дистанціювання «верхів» і «низів» і соціальна незахищеність останніх. На цьому фоні цілком закономірним стає вияв таких ментальних рис українства як абсентеїзм і антеїзм (у вигляді послідовного і свідомого ухилення його значної частини від виборів, втечі його від активного суспільно-політичного життя до природи тощо). Ці негативні сторони нашого буття аналізують Й. Васькович, Я. Грицак, О. Забужко, С. Максимов, Є. Маланюк, І. Онищенко, Л. Шкляр, М. Юрій¹, продовжуючи значний доробок української діаспорної науки попередньої доби².

Водночас з визначенням наукових джерел окреслених питань здійснюються кроки щодо впровадження нових світоглядних позицій до вивчення великих соціальних спільнот, зокрема холономного підходу із спробою відмовитись від традиційних у науці хронологічно-історичних вимірів, з визнанням наявності об'ємної інформації про соціум, суспільні структури, суспільні цінності та установки, з врахуванням дії принципу суворої відповідності у всіх нелінійних онтологічних багатопланових колах, з яких складається соціум і його оточення. Даються нові модернові поняття і тлумачення, свіжі погляди на ментальність, архетипи соціального життя (першооснову людської психіки, культури і менталітету), фрактальні (роздрібнені) матриці світосприймання, за допомогою яких тільки й можна вирішувати як сучасну глобальну проблему «усестороннього узгодження» у світі, так і надзвичайно істотну для нашого українського суспільства проблему кореляції усього з усім, що тільки і може стати фундаментом забезпечення цілісності України. На цьому науковому шляху беззаперечними новаторами є такі українські дослідники, як О. Донченко, Ю. Павленко, С. Кримський, Ю. Пахомов, Ю. Романенко.³

На думку автора, абсолютно справедливим є зауваження про те, що «осмислення історичної цілісності спільноти за допомогою традиційних понять (мислення, сприймання, воля, пам'ять, афективні процеси тощо) виявилось недостатнім, а спроба поєднання описових методів етнографічних і історико-культурних наук з використанням звичаїв, обрядів, моралі, побуту, жестів й тощо не дало змоги побудувати структурну модель соціальної психіки»,⁴ тобто психіки даного конкретного соціуму, яка здатна була б не тільки дещо прояснити соціально-психологічний феномен національного характеру чи абсолютно дивне явище багаторазового повторення схожих історичних подій, але й виконувати роль інструменту управління, так необхідного сучасній постреформованій Україні, яка відчула небезпеку дезінтеграції.

Як і в минулому, можемо спостерігати продовження активних дискусій в осмисленні нашої історичної цілісності та розумінні перспектив України в сучасному трактуванні двох ліній поведінки

українства щодо своїх сусідів, врахуванні особливостей їх менталітету та зв'язку нашої власної ментальності з громадянським гуманізмом. Доречним з цього приводу буде хоча б побіжне звернення до спадщини В'ячеслава Липинського. У своїх «Листах до братів - хліборобів» він звертається до української інтелігенції з закликом «притягнути до народу верхівку, в одну націю зв'язати», акцентуючи увагу на необхідності охопити при цьому усю «місцеву верхню і провідну правлячу верству».⁵ Він вірить, що «тільки у спільнім зусиллі, тільки у співпраці і в спільнім під час цієї праці на себе впливанню вони зможуть разом позбутись своїх хиб. Оце спільне зусилля і ця співпраця – це і єсть власне, сотворена Україна».⁶

Вказуючи на неможливість існування «чистих» націй і об'єктивно оцінюючи так званих «москалів» і українців, Липинський наголошував: «Творцем України є той, хто в святе діло нашого унезалежнення приносить все найкраще, що єсть в ньому і тій культурі, з якої він до українства прийшов. Наприклад, з московської культури можна принести почуття авторитету, організації, дисципліни – як раз те, чого українству так бракує»⁷ З іншого боку, бачимо, що й до сьогодні залишаються у масовій свідомості українства і, на жаль, розповсюджуються частиною української інтелігенції протилежні думки, на що звертає увагу Ю. Андрухович, критикуючи словами одного з своїх героїв прибічників теорій про майже десятитисячний досвід етнонаціонального розвитку українства, його істинну праєвропейськість та особливу наближеність до «еталонного арійського зразка», про безпосередній зв'язок з космічними силами добра, наслідком чого є «певна світова змова, прямими виконавцями якої є найближчі географічні сусіди та деякі внутрішньо-розкладові етнічні чинники»⁸. Автор доводить: прихильники цього напряму послаблюють Україну. Але вони марно намагаються демонструвати «цілковиту нікчемність» інших культур, зокрема російської, використовуючи при цьому тільки російськомовні формулювання, позаяк жодної з європейських мов й досі належно не засвоїли. Співіснування і творчу співпрацю представників інтелігенції двох сусідніх народів вбачає важливим компонентом нашого майбуття, певною запорукою подальших цивілізованих стосунків на державному рівні, складовою процесу осмислення історичної цілісності українства і забезпечення його подальшого формування як європейської сучасної нації. Отже, можемо констатувати, що окреслені питання залишаються на перших позиціях серед науково актуальних і суспільно значущих. Однак дуже важливо розкривати постійно взаємозв'язок між основними спектрами проблеми ментальності і забезпечення нерозривної єдності українства у різних сферах суспільного життя, посилення позитивно мобілізуючого впливу гуманістичного виховання.

Варто нагадати, що доволі широко розповсюджене в Україні сучасне поняття громадянського гуманізму із його орієнтацією на виховання у кожній людині почуття суспільного обов'язку і патріотизму, а у державної людини - відповідальності і солідарності було започатковано ще на початку ХУІ ст. Йому передували ідеї про виховання відповідних рис у вищих керманів народу, князів Київської Русі, про що писав у своїх «Повчаннях» ще у 1125 р. князь Володимир Мономах. Тоді ж, з часів початкового формування положень громадянського гуманізму й суспільного обов'язку, її основні фундатори Станіслав Оріховський, Юрій Дрогобич, Павло Русин своєчасно зрозуміли суспільну потребу: визначити пряму залежність між владою і народом (єдиною сильною владою і цілісним народом) та небезпеку нехтування цим фактором; вказати на виключну важливість забезпечення органічного зв'язку між наукою, освіченістю і чеснотами державців і вплив їх на загальний стан народу. На думку Оріховського, кожна людина при владі має усім своїм єством прагнути до правди і справедливості, сприяти розвитку науки, яка саму людину може зробити правдивою і справедливою. У цьому плані особливе значення він приділяв впливу історії, «учительки життя», можливості активного виховання на позитивних діях, величних вчинках історичних осіб з античності і з свого українського оточення, необхідності постійного активного самовиховання і самовдосконалення на практичних справах, широкого знайомства з новаціями і контакту з навколишнім світом. Така позиція автора, спрямована на неухильне задоволення потреби позитивного знання і постійного аналізу мала закономірне завершення. Автор наполягав, що тільки таким чином через власне формування своєї особистості і чеснот можна віднайти шлях до ефективного «сприяння спільному благу»⁹. Отже, спираючись на гуманістичне розуміння природи прав людини, українські просвітники активно доводили важливість послідовного виховання, передусім сімейного й родинного виховання, для гарантування державного добробуту, реалізації природних прав людини, продовження роду, спільної справи попередників, забезпечення підйому культури свого народу, його єдності.¹⁰ Як важливо повернути у наше сучасне суспільство ці так добре зрозумілі і знайомі істини з новим адекватним наповненням, відкоригованим фахівцями загальної й етнопсихології!

У такий спосіб ми пройшли по колу, визначивши важливість і нагальну необхідність своєчасного врахування (до того ж на сучасній науковій основі!) як безпосередньо інтегруючих моментів (наприклад, розповсюдження ідей громадянського гуманізму), так опосередковано інтегруючих, що мають деякі зовні вияви протилежного спрямування (аналіз і своєчасне врахування аспектів ментального порядку). На сучасну українську інтелігенцію вже вкотре покладається особлива роль інтегратора і активатора зусиль з примирення і єднання «верхів» і «низів», унітаристів і федералістів, «батьків» і «дітей», західників і східняків з їх різною зовнішньою орієнтацією. Сподіваємось, що на цей раз результат буде більш оптимістичним і матеріалізованим в межах найближчого, досяжного оком і розумом, часового простору. А спільною стане орієнтація на добробут всього народу на цілісному українському просторі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васкович Й. Правосвідомість та її вплив на менталітет українського народу // Право України. – 1998. - № 6. - С.110- 116; Грицак Я. Формування модерної української нації. – К.,1996; Грицак Я. Східна Європа як інтелектуальна конструкція // Критика. – 1998. - № 11. – С.17- 25; Максимов С. Правова реальність: Современный опыт философского осмысления– Х., 2002; Маланюк Є. Малоросійство // Книга спостережень. – К., 1995. – С. 219 - 233; Маланюк Є. Загублена українська душа. - 2-е вид.- К., 2004; Онищенко І. Етно- та націогенез в Україні: Етнополітологічний аналіз. Монографія. – К., 1997; Шкляр Л. Етнонаціональні чинники державотворення: Політологічний аналіз. - К., 1996; Юрій М. Соціокультурний світ України.– К, 2004; Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу.–3-є вид. -К., 2005; 2. Донцов Д. Де шукати наших традицій. –2-е вид. - Л., 2005; Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. – Л., 1993; Кульчицький О. Світовідчуження українців. Українська душа.– К., 1998; Мірчук І. Світогляд українського народу // Наукова збірка Українського вільного університету – Прага, 1942.; 3. Кримський С. Архетипи української культури // Феномен української культури. – К., 1996; Пахомов Ю., Кримський С., Павленко Ю. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998; Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – К., 2001; 4. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – С. 25 – 26, 27; 5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – К.-Філадельфія, 1995. – С.IX; 6 Там само. – С.XI; 7 Там само. – С.XX; 6. Там само. – С.XI; 7. Там само. – С.XX; 8. Андрухович Ю. Дванадцять обручів. – К., 2006. – С.16; 9. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. – Ч.1. – К., 1995. – С.27, 263; 10. Там само. – С.173.

М.Х. Комісарчук

УКРАЇНЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ Й ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Складний і неоднозначний шлях у минулій та сьогоднішній історії України. Тривалий час бездержав'я, існування в ролі слухняного холопа породило рабську психологію наших співвітчизників, втрату впевненості й віри в свої власні сили, властивість пристосовуватися до існуючих умов. А чисельні колонізатори робили все від них залежне, щоб висмоктати з нашого народного організму все краще, щоб забрати на свій бік найталановитіших, найавторитетніших. Скільки разів ми втрачали свою національну еліту! Скільки разів нас рвали на частини, розтягували на різні конфесії, полонізували, русифікували, протиставляли одне одному! Скільки разів нас переконували, що ми ниці, нікчемні, ні на що не здатні без сильних покровителів, яких нам нав'язували іззовні!

«Держава Україна без національної еліти біля її керма – не національна держава; народ, нація без національної еліти – збіговисько безбатченків, а суспільство – конгломерат космополітів; релігійні діячі без національної еліти – каста лжепророків. Без еліти неможливий розвиток»¹.

За радянської влади національна інтелігенція зазнала гонінь і репресій не менше, ніж за царату. Наприкінці лютого 1923 р. циркуляр В.Леніна до ГПУ вимагав постановки терору на «наукову основу» відповідно до категорій населення: перший етап – усі колишні члени дореволюційних партій; другий етап – усі колишні члени монархічних спілок та організацій; третій етап – усі колишні представники старої аристократії та дворянства і їх прибічники; четвертий етап – усі, хто не поділяє політики КПРС. Всі, хто належав до цих категорій, проголошувались таємними ворогами режиму і підлягали ліквідації.

Антиморальний план був конкретизований і деталізований Сталіним. За роки сталінського режиму проти української інтелігенції було здійснено щонайменше три хвилі репресій: перша – 1929-1933 рр. – разом із селянами-господарями була знищена найбільш радикальна й національно безкомпромісна інтелігенція; друга – 1936-1938 рр. – усунення інтелігенції, що рясно піднялася в період «українізації»; третя – 1944-1947 рр. – масовий вивіз освічених українців із Західної України. У 1960-1970-і рр. проти свідомих культурних діячів була розгорнута відкрита боротьба.